

nap szaggatja a ködöt, mint a szelek felforgatják a tengert, úgy szaggatja költőnk keblét a szép szem hunyorgása s úgy zavarja eszét a bájos hang éneke. (Com' al sol neve, E come nebbia al vento, Dagli occhi vostri uscio 'l colpo mortale, E l'angelica canto...)

Az 57. dal jeligéje:

Nè spero i dolci dì tornino indietro:
Ma pur di male in peggio quel ch' avanza.

Kisfaludy is sóhajtva emlékszik vissza az elmúlt «édes napokra».

Az 58. dal jeligéje:

Ite, calde sospiri, al freddo core
Rompete il ghiaccio.

A 102. sonetto (P. I.) kezdete. Így küldi Kisfaludy is szívének forró kívánatait «Szűz mellyének jegébe», hogy «törjék a jeget». Szomorú gondolatait is elküldi, hogy meggyőzzék a kegyetlen eszét. (Ite dolci pensier parlando fore.)

Az 59. dal jeligéje:

Questo per amar s' acquista.

A Trionfo d'Amore Capitolo Primo 42. sora.

V. össze ezzel a dal két utolsó sorát:

A ki szeret, ezt nyeri:
Rabját Amor így veri.

(Vége következik.)

ANGYAL DÁVID.

TOLDI XII. ÉNEKE.

Arany Jánosra rendkívüli szükség van a magyar nyelvi és irodalmi tanításban; mi tanárok nem is tudnánk nélküle el-
lenni. Nemcsak azért, mert a magyar nyelv és vers haszná-
latára nézve ő a szabályunk és példánk, az a mester, a kinek
szavára esküszünk, nem is csak azért, mert több műfajra,
balladára, népies elbeszélésre, naiv époszra elévülhetetlen
mintákat hagyott reánk, hanem azért is, mivel a hazai közép
iskoláknak nem minden rétegében magyar ifjúságába az ő

nyelve és szelleme önt igazán magyar és teljesen nemzeti tartalmat.

A tősgyökeres, de kissé nyers magyar fiú megneimesedik az ő művészi népies stylusától és a magyar életből merített, de az idealizmus magaslatára emelt jellemeitől; az idegen származású, de magyar szóban és érzésben kissé vérszegény tanulónak pedig éppen Arany műveiből kell magába szívnia a magyar nyelv és a frázis nélküli magyarság éltető nedvét. Aranyra vonatkozólag csakugyan bele kell vésnünk a magyar tanuló lelkébe, a mit Horatius hirdetett a görög írókról honfitársainak: *Nocturna versate manu, versate diurna*; hadd váljék Arany tanuló ifjainknak igazán testvére és vérévé. Sőt a nagy költőnek minden finom szépségét, összes apró czélzásait magunk is leginkább tanítás közben fedezhetjük föl és élvezhetjük szívünk szerint. Viszont a költőnek akár nyelvi botlása, akár jellemzési hibája, ha még oly csekély, soha hamarabb szemünkbe nem tűnik, mint éppen a tanítás folyamán. Ezúttal magam is oly észleletekkel akarok előállani, melyek azt bizonyítják, hogy néha-néha a mi Home-rusunk is szundikált. Azt vettem ugyanis észre, hogy Arany János, mikor a Toldi XII. éneke készült, minden valószínűség szerint igen sietve dolgozott.

Itt mindenekelőtt a verselésnek némely szálkái szúrják a szememet. Arany már költői pályája kezdetén is a legnagyobb gondot fordítja a külső formára; különben is, mikor a nyilvánosság elé lép, akkor már évek óta gyakorlott mester, a ki a versszerzést, kivált a kádencia-készítést otthon és debreczeni diák korában még rímkovács Kovács József iskolájában tanulta. S íme a XII. éneknek összesen 20 strófájában nagy számmal és feltűnően rossz rímek fordulnak elő, mint: *király — miá* (1. str.), *nem lenne szép — becsületét* (2. str.), *felesége — érte* (4. str.), *felséges — beszédet* (6. str.), *minap — inast* (9. str.); más szempontból, de azért szintén hibáztatom az utolsó rímpárt: *ökre — örökre*. — Jól ismerem Toldit elejétől végig, de mondhatom, hogy hasonló gyöngé, még assonance-számba sem vehető rímekre nem emlékszem; azt pedig bizonyosra merem mondani, hogy az előző 11 énekből annyit együttvéve sem kutathatunk föl, mint a mennyire könnyű szerrel is reábukkantam a XII. énekben.

Arany azonban nemcsak a legkitünőbb rímelő, hanem még inkább figyelmére méltatja a magyar versnek némely belsőbb sajátságait, melyeket elméletileg is ő fejtett ki legelőször és a melyek közé tartozik többek között, hogy a magyar verssor a gondolat követelményei szerint szakad ízekre, és hogy minden vers-íz vagy legalább is minden verssor egymaga különállva is értelmet foglal magában. — Éppen azért a magyar alexandrinus vers legelemibb kellékének mondható, hogy a sor közepén, ha lehet, értelem, de mindenesetre szó végződjkék. De ki mondhatná, hogy a diáresisnél értelmi megnyugvás van e következő sorokban?

De ily erőt, mint a || mely van e vitézben. (2. str.)

A mire szükségem || leszen, avval tartom. (13. str.)

Csak a legfeltünőbbeket válogattam ki, hogy nagyon is pedáns hírbe ne keveredjem, s mert különben is vannak sorok, melyek az idézetteknel sokkal súlyosabb kifogás alá esnek, mert bennök a hatodik szótag szót szakít ketté:

Toldi György pedig le || süté fejét mélyen,

De ingét is oda || adta barátjának.

De bármily hibás legyen is e két sor, mégis van annyi mentsége, hogy a költeményben akad néhány párja; az igaz, hogy nem sok, az összes tizenegy énekben, az előhangot is beleszámítva, nem több, mint nyolcz; fordulnak elő azonban a XII. énekben olyan gyarló verssorok is, melyek nemcsak Aranynál, de a verselésre csak kevésbé ügyelő költőnél is szembe tűnének, mint:

Akkor az urakhoz fordult a felséges

Király s ekkép tartott hatalmas beszédet. (7. str.)

Mert villogott szeme és iszonyú pogány

Harag sötétellett a király homlokán. (12. str.)

Hiába vizsgáltam végig az egész Toldit, a legnagyobb figyelem mellett sem találtam e két sorpárhoz hasonlókat, a melyekben t. i. oly szoros értelmi és mondattani kapcsolatban álló szavak, minő a jelző és jelzett, szakadjanak el egymástól és kerüljenek külön-külön sorba.

Ha Arany, a forma legnagyobb mestere, ilyen gyors

egymásutánban annyit vét a rím, a metszet, a sor szabályai ellen, bizonyára könnyen támadhat bennünk az a gondolat, hogy mindez nem a véletlen műve. De ha a külalak elleni vétségek nem is győznének meg e föltevés helyességéről, súlyosabb beszámítás alá eső hibák, melyek irodalmunk legfinomabb érzékű kritikusaiknak figyelmét vonták magukra éppen a XII. ének hangjában, jellemzésében, szóval tartalmában, e hibák bizonyára reakényszerítik velem együtt az olvasót is, hogy a költemény utolsó éneke fölül gondolkodóba essék és feltűnő fogyatékoságainak valamilyen magyarázatát keresse.

A XII. éneknek, jobban mondva a költemény befejező két szakaszának hangja ellen Toldy Ferencz emelt kifogást mindjárt a költemény megjelenésekor, midőn a «Magyar Szépirodalmi Szemlé»-ben (1847) Aranynak pályanyertes művét ismertette. A költeményre halmozott magasztalás közben sem tudja magát visszatartani a következő megjegyzéstől: «Szerzőt finom ízlése híven megőrzi ugyan a pórias vagy aljasba sülyedéstől; mégis néhány apróságot változtatva óhajtánánk egy második kiadásban látni. Így a többek között a berekesztésben «a világ ökre» képnék mással felcseréltetését várjuk, mert a hely, ha valahol, itt komoly s méltó gondolatokat kíván.»

Ha a többi kifogásaiban nem is, ebben az egyben nagy igaza van Toldy Ferencznek. Lehr Albert, a ki a «Toldi»-hoz írt nyelvi és tárgyi magyarázataiban a Toldy Ferencz megrovásait sikeresen czáfolja, «a világ ökré»-nek igazolására nem tud egyebet fölhozni, mint hogy: «népies metonymia, melyet csak az elegantián kapkodó hibáztathat»; aztán ilyen példákat sorol föl: *Hat ökrös polgár, négy ökrös gazda, hat ökör jár ki az udvarából* stb. Mintha Toldy Ferencz a megrovott kifejezésnek népies, avagy éppen használatos voltát vonta volna kétségbe? S mintha «a világ ökre» azért, mert népies, már magától érthetőleg oda illenék egy komoly költeménynek záró soraiba, melyen csak kevéssel előbb is pathetikus hang uralkodott?

Különbén én már a hibás rímekről szólva, fennakadtam a befejező sorpáron:

De, kivel nem ér föl egész világ ökre,
Dicső híre-neve fenmaradt örökre.

E két sor rímjében azonban nem az összehangzást kevesellem (inkább sokallom), mert zenei szempontból a rímpár kifogástalan, hanem igenis megütköztem a rím banális voltán, mert e rímek erősen emlékeztetnek a ponyvahistóriák *talál — halál* és a felköszöntők *harcsa — tartsa* kádencziáira. Sőt, ha már ki kell mondanom, hát kimondom, hogy nekem úgy rémlik, mintha a Toldi berekesztő strophájában a falusi búcsúztatókat irogató Aranyból is maradt volna egy kevés.

Ahhoz az igazán költői képhez, melyet az előhangban rajzol elénk Arany, midőn az őszi éjszakákon égő, tenger pusztaságon át lobogó pásztortűzhöz hasonlítja Toldi Miklós dicső emlékét, bizonyára nem méltók és költői hatásra véle nem is mérkőzhetnek ez utolsó sorok:

Senki sem állhatott ellent haragjának,
De ingét is odaadta barátjának.
S ha nem ellenkedett senki az országgal,
Örömet tanyázott a víg czimborákkal.
Nem hagyott sok marhát, földet és kincseket,
Nem az örökségen czivódó gyermeket,
De kivel nem ér föl egész világ ökre,
Dicső híre-neve fenmaradt örökre.

Nem is e sorokban foglaltatnak Toldi Miklós igazi jellemvonásai, annak a Toldi Miklósnak, a kit a költő úgy akart lelkünkben megörökíteni, mint a jó gyermeknek, a romlatlan föld fiának, a középkori magyar vitéznek (lovagnak) mintaképét, hanem az utolsó előtti strophában:

Így szerette anyját a daliás gyermek

Rettenetes vitéz támadott belőle,
Kalász módra hullt az ellenség előtte,
Védte az erőtlent, a király, országot
Csuda dolgairól írtak krónikákat.

Ezek a Toldi Miklóshoz igazán méltó sorok; és a költő bátran elhagyhatta volna a költemény legutolsó stropháját, melyre bizonyynyal a symmetriához való túlságos ragaszkodása csábította, úgy gondolkozván, hogy az előhang két strophájának megfelelően a berekesztő résztől is — melyet az elbeszélés tulajdonképeni testétől nemcsak ezen «—» nyom-

dai jelnek kellene elválasztani, hanem az «Utóhang» fölrásnak is — két strophányi terjedelmet követel a műszerkezet arányossága.

Azonban az utolsó énekben a költeménynek komoly, értelmes hangját zavaró végső rímpáron (*ökre — örökre*) kívül más hibáztatni valót is talált Kemény Zsigmond, a ki a költői szépségek kiérzésére Toldy Ferencznél is kiválóbb fogékonysággal volt megáldva.* Kemény ugyanis a Toldi Miklós egyenes jellemével nem igen tartja megegyeztethetőnek e két sort:

Én meg ide jöttem feladni tettemet

S várni vagy kegyelmet vagy büntetésemet. (5. str.)

«Mi tudjuk — úgymond Kemény — hogy Toldi nem ezért indult Nagyfaluból Budára. Az utazás alatt, sőt Pesten sem törte fejét ily szándékon s egyáltalában nem is tőn a véletlen bűn az ő lelkiismeretére akkora hatást, mely miatt sürgetve ösztönöztetett volna e nemére a loyaltásnak. Következőleg vallomása csak az à proposnak ügyes felhasználását tanúsítja. Ildomos fillentés az egész, melyet az ő helyzetében minden elmés lovag csalhatatlanul elkövetett volna; de az Arany Toldijának őszinte és ravaszság nélküli jellege nem hasonlít az à propos-kat felhasználni tudó lovakéhoz.»

Gyulai Pál egyetemi előadásain és Lehr Albert, a ki különben köteletségének tartja az Aranyak akár műalkotására, akár nyelvére eső legcsekélyebb foltot is lemosni: a Toldihoz írt magyarázataikban igyekeznek Kemény kifogását megczáfolni. Az igazat megvallva, magam sem tartom valami nagy bűnnek azt, a mit Toldi az idézett két sor elmondásával elkövet, de annyi bizonyos, hogy Miklósnak a király előtt tett nyilatkozata, mentegetődzése mindenesetre csak mesterségesen illeszhető bele a Toldi jellemébe, és tagadhatatlanul némi érdességet alkot a jellemnek különben kristálytisza felületén, melyet, ha Kemény Zsigmond éles szeme észrevett. bizonyára nem a kákán keresett bogot. — Szóval e két sorra reáfért volna egy kevés csiszolás, a mikor aztán a rosszakarat sem akadhatott volna fenn rajta.

* Kemény Zs. Tanulmányok. Kiadta Gyulai Pál II. köt. 147—191. lap.

Van ennek a talán nagyon is apróra bonczolt XII. éneknek még két sora, melyek nem annyira a kritikusokat, mint magát a költőt akasztották meg és a melyekről Arany bizonyára jobb szeretne volna, ha soha ki nem siklottak volna a tollán. Azon két stropha közül, a melyeket «Utóhang»-nak neveztem, az első foglalja magában e sorokat:

Nem is lön asszonynyal tartós barátsága
Azután sem lépett soha házasságra.

E két sor majd hogy útját nem vágta a Toldi szerelmének, de legalább is akadályozta és késleltette, a mint azt Arany maga vallja a Toldi szerelméhez írt előszavában. Nem sok megfontolás mutatkozik tehát e két sorban és talán ha higgadtabb megfontolás vezetí Aranyt e két sor papírra vetésekor, valószínűen előre is belátta volna, mennyi zavar-
nak lesz majd kútforrása e hely. Mert azt bizonyosra vehetjük, hogy a költőnek már Toldi írása közben is eszében forgott az egész mondának a feldolgozása, a mi mellett elég tanúság, hogy a Toldi megjelenése után azonnal hozzá fog Toldi estéjéhez.

Az olvasó bizonyára már türelmetlenül kérdi, hová akar mindez vezetni? Mire való volt engem fáradságos úton végig kísérnie, a míg én a Toldi XII. énekéből összebongésztam a hibás rímeket, kiszedegettem a zökkenős verssorokat és egybegyűjtöttem minden kifogást, a melylyel csak ez ének hangját és tartalmát valaha illették?

Mindezzel én azt a meggyőződésemet akarom kétségte-
lenné tenni és az olvasóra is mintegy reáknyszeríteni, hogy a XII. éneknek külalakbeli fogyatékoságait és tartalmi hibáit nem tulajdoníthatjuk csupán a véletlennek, hanem magyarázatát kell keresnünk. A magam részéről nem tudok jobb magyarázattal előállani, minthogy Arany, köztudomás szerint, Toldit pályaműnek szánván, kénytelen volt a sürgős határidő miatt költeménye végső részét elhamarkodni, sietésében a versek utolsó csiszolásáról, a legtalálabb hang megválasztásáról, az apróbb jellemvonások harmonikus egyeztetéséről lemondani.

E föltevésében csak megerősít a költő sógora, Ercsey Sándor, a ki Arany János életéből (Bp., 1883.) című művé-

ben érdekes megjegyzéseket ad elő a Toldi készüléséről, de a kinek könyve csak akkor került kezembe, mikor fejemben már rég megfogamzott a főntebb kifejtett hypothésis. (E sorok külső egymásutánja különben belső gondolatmenetemet is híven tükrözi.)

Ercsey szerint ugyanis Arany hivatalos teendői miatt a Toldi megírására csak az éjjeli és kora reggeli órákat, azokat is úgyszólván csak lopva fordíthatta; a mű az 1846. év nyarán készült, aránylag igen rövid idő alatt. S e rövid időből is sokat elrabolt az, hogy a tőzsomszédban lakó csizmadiának legényfia ugyanazon nyári éjszakákon, alig néhány lépésnyire Arany dolgozó szobájához, késő éjjelekig fújta a klarinétot, a mi az Arany türelmét gyakran nehéz próbára tette és őt vérig boszantotta. (I. m. 38. l.)

Nem a mindenáron hypothésis-alkotás vágya vezetett e sorok írásában, hanem hogy valami csekélységgel én is hozzájáruljak a Toldi megszületése külső körülményeinek ismertetéséhez és a költemény némely részletének méltányos megítéléséhez; és ugyane szempontokból fejezem ki azt az óhajtásomat, vajha Aranynek még élő hozzátartozói, jó barátai és költőtársai, a kik talán e tárgyban bizonyosabbat tudnak, nyilatkoznának föltevésém helyessége vagy helytelensége felől.

KARDOS ALBERT.

ÉSZREVÉTELEK KARDOS ALBERT CZIKKÉRE «TOLDI XII. ÉNEKÉ»-RŐL.

Folyóiratunk egyik belmunkatársa cikkíró utolsó sorai által felhivatván az észrevételre, pótlásul ezt írja. Arany a Toldi XII. énekét gyorsan írta, mert köztudomásúlag pályamű levén, 1846 deczember közepére be kellett fejeznie, hogy az akkor igen hátrányos póstaviszonyokat is tekintetbe vévén, a munka idejében érkezék Budapestre, a pályázatra. A pályaművek 1847 január legelején kiadattak a bírálóknak s ezek már január 23-án kihirdették az eredményt, mely *Toldit* jelölte ki győztesül. Erdélyi János aznap rögtön ír Aranynek és tudósítja őt győzelméről. (L. *Arany J. hátrahagyott iratai és levelezései* III. k. 30. l.)

Miért fordított Arany az utolsó énekre kevesebb gondot, mint a többire, azt a sietségen kívül még más körülmények